

לבדי

חיים נחמן ביאליק

כלם נשא הרוח, כלם סחף האור,
שירה חדשה את-בקר חיייהם הרנינה;
ואני, גוזל רח, נשתפכתי מלב
תחת פנפי השכינה.

בדד, בדד נשאתי, והשכינה אף-היא
בנף ימינה השבורה על-ראשי הרעידה.
ידע לבי את-לבה: חרד חרדה עלי,
על-בנה, על-יחידה.

בבר נתגרשה מכל-הזויות, רק-עוד
פנת סתר שוממה וקטנה נשארה –
בית-המדרש – ותתכס בצל, ואהי
עמה יחד בצרה.

וכשפלה לבי לחלון, לאור,
וכשצר-לי המקום מתחת לכנפה –
בבשה ראשה בכתפי, ודמעתה על-דף
גמרתי נטפה.

חרש בכתה עלי ותתרכק עלי,
וכמו שכה בכנפה השבורה בעדי:
"כלם נשא הרוח, כלם פרחו להם,
ואותר לבדי, לבדי..."

וכעין סיום של-קינה עתיקה מאד,
וכעין תפלה, בקשה וחרדה כאחת,
שמעה אנני בבכייה החרישית ההיא
ובדמעה ההיא הרותמת –

תוכן השיר

השיר נפתח במלים: "כולם נשא הרוח, כולם סחף האור / שירה חדשה את בוקר חייהם הרנינה". הכוונה היא לנהייה אחר תנועת ההשכלה, ולנטישת בית המדרש. הרוח (רוחניות), האור (סמל לאמת, טוהר, תקווה) והשירה החדשה הם סמליה של ההשכלה החילונית המושכת רבים מבית המדרש החוצה (חזרה בשאלה). הדובר בשיר חש כאחרון הנשארים בעולם הדת. הוא, מדומה לגוזל רך, נתון תחת כנפי השכינה – האם, אך נפשו יוצאת אל "החלון", אל "האור". לאחר לבטים קשים, נראה כי הוא בוחר לעזוב את השכינה, אשר מגיבה בבכי חרישי ובדמעה רותחת. שיר זה משקף במידה רבה את התהליך שעבר ביאליק עצמו בצאתו מחיי הדת אל החיים החילוניים.

תנועת ההשכלה:

תנועה רוחנית וחברתית ששיאה במחצית השנייה של המאה ה-18, אשר שמה לעצמה כמטרה לשחרר את היחיד מהסדר הדתי ומהכנסייה ולהעבירו לחשיבה רציונליסטית, אינדיבידואליסטית ומדעית. התנועה חללה גם לחברה היהודית באירופה. ראשי תנועת ההשכלה היהודיים דחקו ביהודים לפתוח את שעריהם בפני הגויים, לבטל את המחיצות בין העמים ולשלב את התרבות היהודית עם התרבות הכללית שסביבם (לימוד השפה המקומית, המנהגים המקומיים וכו'). כתוצאה מכך התרחבה ההתבוללות ונטישת הדת, שכן יהודים רבים לא ידעו לשלב בין ערכי עולמם הישן (היהדות) וערכי העולם החדש.

הדובר בשיר

הדובר במצב של התחזקות וגיבוש עצמאותו על רקע היחלשותה של השכינה.

1. בית א': "ואני גוזל רך, נשתכחתי מלב... – בתחילה, קיימת תלות פיזית ונפשית של הדובר בשכינה: מטאפורת הגוזל ממחישה את חוסר האונים, והשהייה היא "תחת כנפי השכינה".
2. בית ב': "בדד, בדד נשארתי" – מתחזקת תחושת הבדידות ונעלמת התלות הפיזית. הדובר חש בחולשתה של השכינה והוא חש הזדהות עם מצוקתה.
3. בית ג': בולטת התלות הנפשית של הדובר בשכינה ("ידע לבי את לבה"; "ואהי עמה יחד בצרה").
4. בית ד': "וכשכלה לבבי לחלון... – ההתבגרות מעוררת לבטים אמביוולנטיים: האם להישאר בבית-המדרש, או לצאת אל-עבר החלון, לאור? (כלומר אל העולם החילוני-המודרני). נפשו של הדובר יוצאת את העולם שמחוץ לבית-המדרש.
5. בית ה': "חרש בכתה עלי ותתפרק עלי... – המשורר כואב את כאבה של השכינה, הוא מבין לליבה ושומע את בכיה, וכך קשה עליו מאד היציאה מבית המדרש.
6. בית ו' – סיכום המשמעות: תחושותיו של הדובר כלפי היהדות (השכינה) הן אמביוולנטיות; מצד אחד – רצון ללכת אחר תנועת ההשכלה, מצד שני – חרדה לגורל היהדות ורצון להמשיך ולהיות מחובר לעולם היהדות. נקיפות המצפון של הדובר באות לידי ביטוי בשמיעתו את בכי השכינה ובהבנתו את מידת כעסה – "שמעה אוזני בבכיה החרישית ההיא ובדמעה ההיא הרותחת – "

השכינה

השכינה במצב של היחלשות עד כדי התמוטטות, במקביל להתחזקות הדובר.

1. בית א': "ואני, גוזל רך, נשתכחתי מלב תחת כנפי השכינה"

השכינה היא כאם ציפור, המנסה לגונן על גוזלה האחרון.

2. בית ב': "והשכינה אף היא / כנף ימינה השבורה על ראשי הרעידה"

ליד הימנית חשיבות רבה (סמל לשבועה); כאן הכנף הימנית

שבורה – סמל למשבר הקשה בו נתונה השכינה שרבים חדלו להאמין בה.

3. בית ג': "כבר נתגרשה מכל הזויות... ותתכס בצל"

השכינה מגורשת מכל עבר. השכינה מסתלקת ממקומות בהם כופרים

באמונה. אין היא יכולה להיות נוכחת במקומות של חטא. פירוש עזיבתה –

נטישת ערכי היהדות.

4. בית ד': "כבשה ראשה בכתפי, ודמעתה על דף / גמרתי נטפה"

התנהגות השכינה מאופקת יחסית – כבישת הראש ודמעה אחת. זהו ביטוי

עדין של צער ואכזבה נוכח ההינטשות בידי המאמינים והחרדה מפני אובדן

המאמין האחרון – הדובר.

5. בית ה': "חרש בכתה עלי ותתפרק עלי"

הדמעה הופכת לבכי, כבישת הראש הופכת להתרפקות. (השתוקקות, חיפוש הגנה).
6. בית ו': "וכעין תפילה, בקשה וחרדה כאחת / שמעה אזני בבכיה החרשית ובדמעה

ההיא הרוחתת-". הדמעה הופכת לרוחתת, ההתרפקות הופכת לתפילה וחרדה.

תיאור מצוקתה של השכינה מקביל למצבה של היהדות: בתארו את קורות השכינה רומז הדובר לקורות היהדות כולה, ומשקף את חרדתו לה.

מערכת היחסים בין הדובר והשכינה

מערכת היחסים מורכבת מאוד:

1. **ניגודים במישור הפיסי**: מעבר ממחסה תחת כנפי השכינה, למצב בו השכינה כובשת ראשה בכתפו. השיר מתאר תהליך הדרגתי של התחזקות הדובר ובמקביל היחלשות השכינה.

הזדהות במישור הרגשי

א. **הבדידות**: שניהם בודדים. הבדידות היא התחושה המרכזית בשיר. אומר הדובר: "כולם נשא הרוח, כולם סחף האור [...] בדד, בדד נשארתי"; אומרת השכינה: "כולם נשא הרוח, כולם פרחו להם / ואוותר לבדי, לבדי...".

ב. **חרדה** – "ידע לבי את לבה: חרד חרדה עלי, על בנה על יחידה": הדובר חש הזדהות עם חרדתה של השכינה. הוא יודע כי השכינה חרדה לגורלו עוד מימי עקדת יצחק (מתוך בראשית כ"ב, 2: קח נא את בנך יחידך, אשר אהבת, את יצחק"). תחושת החרדה היא כפולה: של השכינה כלפי הדובר, ושל הדובר כלפי השכינה.

ג. **שותפות גורל** – "ואהי עמה יחד בצרה": הדובר אומר זאת בעקבות גירושה של השכינה "מכל הזויות" (ארמוז מקראי לתהלים צ"א, 14-16: "עמו אנוכי בצרה. אחלצהו ואכבדהו..."). כך אומר אלוהים למאמין. מחד – יש כאן אירוניה, שכן הדובר נחלץ להגנתה של השכינה, ולא להפך כמו במקור המקראי; מאידך – מבטא המשפט נאמנות אותנטית, הזדהות ויחסי גומלין.

מבנה – הקשר בין מבנה השיר לבין תוכנו ומשמעותו:

מבנה של התפענחות – ככל שדמות הגוזל עולה, דמות השכינה יורדת. זוהי חלוקה המציגה מבנה של שיווי משקל והפרדת הבית האחרון כמסכם.

בית א': השכינה – גדולה; הדובר – גוזל רך

בית ב': כנף ימינה שבורה, אך היא עדיין מגוננת.

בית ג': שיוויון מבחינת גורלם וצרתם – "ואהי עימה יחד בצרה".

בית ד': השכינה חלשה; הדובר – חזק ממנה. "כבשה ראשה בכתפיי".

בית ה': הגוזל אינו זקוק לרחמים כלל. השכינה היא זו ש"בכתה ותתרפק עלי".

בית ו': סיום של קינה עתיקה מאד.

אמצעים אמנותיים / רטוריים:

1. **מטאפורות:**

(א) הדובר מדומה לגוזל רך והשכינה מדומה לאמו הציפור.

(ב) הרוח, האור והשירה החדשה – משמשים כמטאפורה לעולם החילוני החדש.

זהו עולם מודרני המציע אלטרנטיבה רוחנית, "אמת חדשה", תקווה

ופתיחות מחשבתית.

2. **דימויים:**

(א) "וכמו שכה בכנפה השבורה בעדי...". – השכינה מדומה למי שכאילו

מנסה לגונן פיזית על הדובר ולמנוע את עזיבתו.

(ב) "וכעין סיום... וכעין תפילה...". – השכינה מדומה למי שמשמיעה קינה

ותפילה לשינוי גורלה המר.

3. **חזרות וניגודים** שנועדו להדגיש רעיונות מרכזיים בשיר:

(א) כולם (4 פעמים בשיר), בדד / לבדי (4 פעמים בשיר) – חזרות המדגישות את

הגל הגדול שסחף אחריו רבים מאוד לנטוש את בית המדרש. חזרות אלו

מעידות על הזיקה בין הדובר לבין השכינה, בכך ששניהם משתמשים במילים "כולם" ו-"בדד / לבדי" בכדי להמחיש את הישארותם לבד.

(ב) כולם / לבדי – ניגוד הממחיש את רגשות הדובר והשכינה נוכח מצבם

בהיותם אמנם יחד (זה עם זו), אך למעשה לבד (לאור פרידתם הצפויה).
4. אנאפורה – שתי שורות סמוכות המתחילות באותה המילה, לשם הדגשת

רעיון כלשהו. "וכעין..." – הדגשת הדמיון בין תחושת השכינה לבין ביטויים

של קינה, תפילה, בקשה וחרדה.

5. ארמזים ומשמעותם. ארמז – אלוזיה היא התייחסות מילולית, מפורשת או משתמעת, לאדם, למקום, לאירוע או ליצירה אחרת – הקודמים בזמן. ברוב שירי ביאליק, המקורות לארמזים הם המקרא וספרי התפילה השונים.

(א) "לבדי" – אליהו הנביא שנותר היחיד שנאמן לשכינה נאבק מול נביאי

הבעל ושאר העם בניסיון להוכיח את קיומה של השכינה. תוך כדי

ניסיונותיו, הוא מתלונן לה' שהוא נותר נאמן לבדו, לעומת כל השאר

שנטשו אותו. בתלונותיו הוא מרבה להשתמש במילה "לבדי": "ויאמר

אליהו אל העם אני נותרתי לבדי" (מלאכים א', יח' 22); "ויאמר קנא

קנאתי לה' [...] ואיוותר אני לבדי" (מלאכים א', יט', 10).

(ב) "תחת כנפי השכינה" – ביטוי זה מופיע בתפילת "יזכור" (תפילת אשכבה

למת), שם נאמר: "המצא מנוחה נכונה, תחת כנפי השכינה במעלות

קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מזהירים, לנשמת... (שם הנפטר)".

ארמז זה נועד להציג את הדובר ו/או השכינה כמי שנידונו למוות. הדובר

נידון למוות רוחני אם יישאר בעולם הדתי, תחת כנפי השכינה. השכינה

נידונה למוות, אם תינטש על-ידי כל מאמיניה, שבעזיבתם יגזרו עליה

היכחדות. השכינה זוכה בכוחה מעצם האמונה בה. הפסקת האמונה בה –

פירושה מות עולם המסורת היהודי!

הביטוי "תחת כנפי השכינה" מופיע גם במסכת סנהדרין בתלמוד :

"הכניסו תחת כנפי השכינה" – במשמעות של התקרבות ליהדות (גיור).

בכך ניתן ביטוי חיובי – השכינה מספקת לדובר הגנה תחת כנפיה במובן של

קירבה ליהדות.

שתי המשמעויות המנוגדות מסבירות את האמביוולנטיות של הדובר,

שמצד אחד חש תלות, קירבה ואהבה לשכינה ומצד אחר, הוא חש את

תחושת המחנק המובילה למוות הרוחני המאיים, אם יישאר תחת כנפיה.

(ג) "על בנה, על יחידה" – רמז לעקידת יצחק, שם כתוב: "קח נא את בנך, את

יחידך" (בראשית, כ"ב, ב). יש כאן בריחה מפני עקידה ומפני הסכנה להפוך

לקורבן ולעלות על מזבח הדת והשכינה. החרדה כאן היא מצד השכינה, מה

שהופך את הארמז לאירוני. השכינה (אלוהים) פוחדת מהעקידה ולא הדובר

(המקביל לאברהם שפחד על בנו יצחק).

ד) **"צר לי המקום"** – ביטוי זה מופיע במסכת אבות ומדבר על אחד מעשרה נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש. הנס קשור למקום, ועניינו בכך שלמרות שרבים מאוד היו מתכנסים ומצטופפים בבית המקדש, בשעה שהשתחוו לה' נעשה מרווח לכולם, ולא אמר אדם לחברו: "צר לי המקום..." (מסכת אבות, ה'). בשיר, עומד ביטוי זה בניגוד אירוני להופעתו במסכת אבות. הדובר נותר יחידי תחת כנפי השכינה, ובכל זאת צר לו המקום. ביטוי זה מבטא בשיר את הרגשתו הפיסית והנפשית של הדובר שגדל והתפתח, עד שהוא מרגיש כי אין לו מקום תחת כנפי השכינה, כלומר בעולם היהודי-הדת.

ה) **"קינה עתיקה מאוד"** – רמז למגילת "איכה", הכוללת חמישה פרקי קינה ואבל על חורבן ירושלים ובית-המקדש הראשון. המגילה נפתחת במלים: "איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה... בכו תבכה בלילה ודמעתי על לחיה, אין לה מנחם מכל אוהביה, כל רעיה בגדו בה, היו לה לאויבים." המלים בדד, ודמעתי, בכתה נראות קשורות למילות הפתיחה של המגילה. נראה שקיים קשר ישיר בין חורבן בית המקדש לבין חורבן בית המדרש בשיר. ניתן למצוא בארמז זה ביטוי לראייה פסימית של ביאליק המבקש להתריע ולהסב את תשומת הלב לכך, שהשריד האחרון ליהדות שנותר מחורבן בית-המקדש, עומד בסכנת הכחדה עם חורבנו של בית המדרש, המסמן בכך את סופה של היהדות. יחד עם זאת, ניתן למצוא קשר בין המילה "סיום", המופיעה בשיר לבין העובדה שסיום הקריאה במגילת איכה מוקדש לבקשת שיבה אל ה' ואל בית-המקדש. בכך ניתן לזהות, למרות העצב הברור, ניצוץ של תקווה המתבטא בבקשת השכינה שהדובר יחזור בתשובה, ובעצם יחזור אליה.

מגוון האמצעים האמנותיים והרטוריים, בהם משתמש המשורר בשיר, יוצרים את המשמעות הרחבה של השיר ככלי ביטוי אישי של ביאליק, בו הציג את התלבטותו הקשה האם להישאר נאמן לעולם האמונה היהודי הישן, או לנטוש אותו לטובת עולם מודרני, חילוני, חדש ואטרקטיבי ביותר.

סיכום

השיר "לבדי" הוא אחד מהשירים האישיים ביותר של ביאליק. הוא מביע בו את יחסו האמביוולנטי לדת היהודית. מצד אחד הוא קשור לדת ומרגיש מחויב לה, ומצד אחר הוא משתוקק להשתחרר מכבליה המיושנים והשמרניים ולהתערות בעולם החילוני המודרני והליברלי. מערכת היחסים הטעונה בין הדובר לשכינה מתוארת באמצעות מטאפורה המדמה את השניים לגוזל ולציפור, ובאמצעות האנשה המדמה את השניים לבן ואמו. דימוי כפול זה מעצב את מורכבות הקשר בין השניים, ואת ההכרה בכך שלכל החלטה, להישאר או לעזוב, יהיו השלכות שליליות על הדובר. אם יישאר – יחוש כמי שנותר בודד ואיבד את טעם החיים; אם יעזוב – ירגיש כמי שנוטש את השכינה, ואולי בכך ממיט אסון על היהדות. כידוע מהביוגרפיה של ביאליק, בסופו של דבר, הוא בחר בעולם החילוני החדש,

אך מעולם לא נטש את השקפתו המסורתית, והקפיד לשמר את המורשת היהודית הן בחייו הפרטיים והן בחייו הציבוריים כמנהיג חברתי בעל השפעה.